

СЕРЕБРЯНСЬКИЙ П.В.,

аспірант кафедри галузевого права

юридичного факультету

(Херсонський державний університет)

12.00.09 – кримінально-процесуальне право

та криміналістика

УДК 343.13

**ПОРІВНЯЛЬНО-АНАЛІТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ ДО
УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
(зарубіжний досвід формування правової доктрини)**

В статті досліджується законодавство, яке регулює інститут заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі окремих зарубіжних країн, визначаються позитивні тенденції розвитку законодавчого регулювання заходів безпеки.

***Ключові слова:** кримінальний процес, забезпечення безпеки осіб, заходи безпеки.*

В статье исследуется законодательство, регулирующее институт мер обеспечения безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном процессе отдельных зарубежных стран, определяются положительные тенденции развития законодательного регулирования мер безопасности.

***Ключевые слова:** уголовный процесс, обеспечение безопасности лиц, меры безопасности.*

This article examines the legislation governing the institution of measures to ensure the safety of persons participating in the criminal process of foreign countries

are determined by the positive tendencies of development of legislative regulation of security measures.

Keywords: criminal process, security of persons, security measures.

Вступ. Захист прав і свобод людини є пріоритетним завданням держави. Стаття 3 Конституції України закріплює положення, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Вплив на осіб, які сприяють правосуддю, залишається однією з найбільш гострих проблем у сучасному світі. Існуючі на сьогоднішній день в Україні заходи захисту учасників кримінального процесу недостатні для ефективного забезпечення їх безпеки. Використання позитивного досвіду зарубіжних країн в тому або іншому правовому явищі дозволяє вичленувати існуючі проблеми в національному законодавстві та визначити шляхи їх вирішення.

Питання правового регулювання інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу досліджували науковці А.Н. Ахпанов, В.П. Бахін, В.І. Бояров, Л.В. Брусніцин, В.К. Весельський, В.В. Войніков, О.О. Зайцев, Н.С. Карпов та інші. Однак, незважаючи на наявність відповідних розвідок, залишається широке коло невирішених питань, які потребують додаткового опрацювання та зумовлюють актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Метою пропонованої статті є дослідження особливостей правового регулювання інституту заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу за законодавством іноземних держав.

Результати дослідження. В ряді зарубіжних країн є правові норми, що забезпечують всебічне регулювання питань забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, а також компетенцію органів, наявність яких передбачає реалізацію даних заходів. Цікавий досвід правового регулювання

заходів безпеки у кримінальному процесі мають США, Великобританія, Італія, ФРН та інші, який слід використовувати для вдосконалення вітчизняного законодавства.

Так, наприклад, у США в 1971 році вперше в світі була введена в дію спеціальна Федеральна програма захисту свідків (United States Federal Witness Protection Program), яка спочатку призначалася тільки для боротьби з італійською мафією, але пізніше, довівши свою ефективність, була поширена і на інші сфери поліцейської діяльності [13, с.1-10].

Слід зазначити, що дана програма знаходиться в компетенції Служби маршалів США. Ця організація має свою штаб - квартиру, регіональні представництва та офіси в поліції кожного міста, де працює інспектор з питань захисту свідків.

У 1982 році Конгрес США прийняв Закон «Про захист жертв злочинів і свідків», у преамбулі якого зазначається, що нормальне функціонування системи кримінальної юстиції неможливо без «кооперації» з жертвами, свідками злочинів. Основою системи правосуддя США стала компенсація шкоди, заподіяної внаслідок злочину, яка включає не тільки прямі збитки від протиправних дій, але і понесені витрати на консультації та медичну допомогу, юридичні послуги і т.д. Наприклад, в даний час учасники програми захисту свідків перші кілька років отримують матеріальну допомогу в розмірі 60-130 тис. доларів в рік у середньому на людину [14, с.212].

Шахрай В.Г., аналізуючи вказаний Закон США 1982 року, зазначив його соціальну спрямованість, оскільки його норми передбачили обов'язкову допомогу потерпілому в судовому розгляді, в тому числі надання в разі необхідності транспортного засобу для відвідування суду, послуги короткочасного догляду за дітьми, тимчасового ведення домашнього господарства та інше [14, с.143-144].

Акт про посилення безпеки свідка, прийнятий Конгресом США 12 жовтня 1984 року, основну роль при організації та застосуванні заходів безпеки свідків відводить міністру юстиції, який правомочний передбачати зміну місця

проживання та захист свідків, представників федерального уряду під час офіційних процесів, що стосуються організованої злочинної діяльності або інших серйозних злочинів, якщо він допускає ймовірність вчинення насильницького злочину проти свідка, який бере участь у кримінальному процесі. Крім того, він має право на видачу особі, яка взята під захист, законно оформлених нових документів, забезпечення його житлом, надання допомоги у перевезенні домашніх меблів та іншої особистої власності на нове місце проживання, а також на забезпечення такої особи необхідним прожитковим мінімумом. При цьому, останній зобов'язаний надати допомогу в пошуку роботи і забезпечити всі види інших послуг для самостійного проживання [2, с.89-92].

Таким чином, можна відзначити позитивні сторони застосування заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, в США. Зокрема, заслуговують уваги соціальна спрямованість даного процесу та централізованість застосування даних заходів безпеки.

Окремі позитивні моменти використання заходів безпеки щодо учасників кримінального процесу можна також відзначити і за законодавством Великобританії.

Так, у 1990 році урядом Великобританії була прийнята Хартія жертв злочинів, у якій висвітлюються питання забезпечення безпеки осіб, постраждалих від злочинних посягань. Цим правовим актом передбачена виплата жертвам злочину грошової компенсації, а для реалізації цього завдання було створено спеціальне відомство, яке перебуває у прямому підпорядкуванні Міністерства юстиції. Для отримання компенсації необхідно дотримання кількох умов, зокрема: наявність насильницького злочину; злочин повинен мати місце в Англії, Шотландії або Уельсі. Ще однією з умов був розмір завданої шкоди. Він повинен був бути досить серйозним і порушувати істотні права громадян, так як мінімальна виплата жертвам злочинної поведінки становила 1 тис. фунтів стерлінгів. Крім того, у Хартії жертв злочинів була

детально прописана сума грошових коштів, які отримували громадянин за кожне каліцтво, смерть та інші наслідки [11, с.14-18].

Таким чином, розглянувши законодавство країн з англосаксонською правовою системою, відзначимо, що дані країни віддають переважне право матеріальній стороні питання. Крім того, захист надається учасникам кримінального процесу, їх близьким родичам, так і іншому оточенню. Застосування даних принципів в роботі забезпечує повний соціальний і правовий захист громадян своїх держав.

У ФРН захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, тривалий час не знаходив законодавчого закріплення. Тільки у 1989 році Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції ФРН утворили спільну комісію для вирішення проблем боротьби з організованою злочинністю. Цією комісією були розроблені пропозиції по вдосконаленню діяльності правоохоронних органів у сфері захисту свідків. Результатом роботи комісії стало прийняття у 1990 році «Загальних вказівок федеральним і земельним міністрам юстиції та внутрішніх справ з охорони свідків», а також у 1998 році Закону «Про регулювання питань забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека» [1, с.139].

Дані нормативно-правові акти забезпечили створення спеціальних органів охорони свідків (координаційні пункти охорони свідків), передбачивши їх цілі, завдання і функції. Зазначені підрозділи були створені при кримінальній поліції земель і Федеральному управлінні кримінальної поліції. Вони самостійно визначали заходи охорони свідків і координували діяльність відповідних підрозділів поліції в зазначеній сфері. Дана практика охорони свідків дозволяла виключити зайві контакти осіб, яких взято під захист, з різними структурними підрозділами правоохоронних органів, тим самим забезпечуючи їх належну безпеку, а також можливість безперешкодної співпраці і сприяння у розкритті злочинів.

Правовою підставою для застосування заходів безпеки та охорони свідків у кримінальному процесі ФРН була спільна постанова – клопотання слідчого

кримінальної поліції та прокуратури, яке направлялось в координаційний пункт охорони свідків. В основу клопотання закладалася інформація підрозділу поліції, яка провадить розслідування справи, в якій встановлювався ступінь небезпеки, загрози свідку [4, с.194].

В.А. Казакова, аналізуючи законодавство ФРН у сфері захисту свідків, виділила два типи застосування заходів безпеки свідків:

- довготривалий захист, забезпечуваний усіма поліцейськими заходами, в тому числі фізична охорона свідка в суді, та ін.;

- заходи, що забезпечують недосяжність свідка в ході слідства і судового розгляду, збереження в таємниці його місцезнаходження (виключення будь-яких контактів зі страхових фірм, банків, інших організацій) [7, с. 79-91].

В обох випадках особам, взятим під захист, надається необхідна соціальна допомога.

Якщо ж розглядати Італію, то там у 1984 році була прийнята Програма по захисту свідків, керівництво якої було покладено на Міністерство внутрішніх справ. 6 серпня 1992 року італійський парламент схвалив закон від 8 червня 1992 року № 306 «Про внесення термінових змін у новий Кримінально-процесуальний кодекс і заходи по боротьбі з мафіозною злочинністю» [1, с.144]. Законопроект був підготовлений міністерствами юстиції та внутрішніх справ у зв'язку зі складною на той момент криміногенною обстановкою в країні. В організаційному плані даний нормативний акт передбачив створення в Міністерстві юстиції посади національного прокурора по боротьбі з мафіозною злочинністю, який призначається на чотири роки, а також посади його заступника. У підпорядкування прокурора були віддані спеціальні управління по захисту свідків, працівники яких наділялися широкими повноваженнями.

Вказаний Закон також регламентував особливі правила по відношенню до членів мафіозних груп, які погодилися співпрацювати зі слідчими і правоохоронними органами. На думку італійських експертів, допомога таких осіб була одним з ключових моментів, що дозволяють ефективно

використовувати весь комплекс заходів, спрямованих на боротьбу з даним видом злочинності.

Крім того, за вказівкою прокурора в обов'язок органу судової поліції могло бути поставлено завдання щодо забезпечення особистої безпеки особи, взятої під захист. У відповідності з зазначеним правовим актом присутність безпосередньо в залі судового розгляду осіб, які погодилися співпрацювати з правосуддям, було не обов'язково. Вони могли давати свідчення «на відстані» – за допомогою технічних засобів. Також передбачався більш суворий режим роботи з документами, які належать особам, які співпрацюють з правосуддям. Закон зобов'язував Міністерство юстиції спільно з Міністерством внутрішніх справ видавати спеціальний декрет, що визначає особливі правила утримання співпрацюючих «мафіозі» в місцях ув'язнення.

Отже, зазначені нормативно-правові акти в Італії забезпечили застосування на практиці наступної системи заходів, спрямованої на захист учасників кримінального процесу, а саме: особиста охорона органом судової поліції, зміна місця проживання або переведення з одної виправної установи в іншу, використання тимчасових документів прикриття, забезпечення новими особистими документами зі зміною загальних анкетних даних [1, с.140].

Таким чином, в якості позитивного досвіду застосування заходів безпеки щодо учасників кримінального процесу в Італії та ФРН можна виділити спеціально створений державний орган, який безпосередньо підпорядковується тільки Міністрам юстиції та внутрішніх справ, а також ефективний правовий механізм захисту не тільки громадян, але і самих злочинців, які погодилися співпрацювати з органами кримінального переслідування.

Якщо ж розглядати законодавчу базу України, захист учасників кримінального процесу регулюється рядом нормативних правових актів. Так, у ст.1 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 №3781 - XII зазначено, що законом встановлено систему особливих заходів державного захисту працівників суду і правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них

законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих працівників. З урахуванням конкретних обставин, згідно ст.5 вказаного Закону до таких осіб можуть бути застосовані наступні заходи безпеки: особиста охорона, охорона житла і майна; видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; встановлення телефону за місцем проживання; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання [3, с.152-155].

У Законі України від 23 грудня 1993 року №3782 - XII «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» статтею 7 визначено види заходів безпеки, що застосовуються до учасників кримінального процесу. До них належать: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд [9, с.98-103].

В Україні перелік нормативно - правових актів, які регулюють захист учасників кримінального процесу, досить широкий. Крім зазначених законодавчих актів є і ряд підзаконних актів, зокрема: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 1995 року №457 «Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист», Указ Президента України від 15 грудня 1999 року №1564/99 «Про додаткові заходи

щодо забезпечення належних умов діяльності суддів та функціонування судів», Указ Президента України від 18 лютого 2002 року №143/2002 «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян», Постанова Пленуму Верховного суду України №10 від 18.06.1999 «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» та ін. [12, с.23-25].

Наявність такої безлічі нормативних правових актів пояснюється тим, що питання про надання особі державного захисту, про забезпечення безпеки його майна, його близьких є досить серйозним. У зв'язку з чим держава зробила спробу правового регулювання основних сфер у даному напрямку.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, слід зазначити, що інститут безпеки учасників кримінального процесу знаходить активне відображення в законодавстві зарубіжних країн як з англосаксонською, так і романогерманською системами права. З позитивних сторін в організації застосування заходів безпеки можна виділити наступне.

Країни з англосаксонською правовою системою віддають перевагу матеріальній і соціальній стороні питань безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, при цьому підпадають під захист не тільки самі учасники кримінального процесу, але і їх близькі родичі, а також інше оточення.

Окремо створені спеціалізовані органи по організації захисту учасників кримінального процесу, а також їх пряме підпорядкування тільки урядовим органам у ФРН та Італії дозволяє виключити зайві контакти з іншими відомствами, а також зводить до мінімуму корумпованість зв'язків, тим самим забезпечуючи належну безпеку осіб, які охороняються, що дозволяє повною мірою реалізовувати надані законні права та виконувати покладені на них обов'язки.

Наявність різних нормативних правових актів по забезпеченню безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, в законодавстві України

забезпечує їх детальну регламентацію, дозволяючи виключити прогалини в законі і нормативно врегулювати порядок та механізм їх застосування.

Таким чином, зарубіжний досвід правової регламентації діяльності правоохоронних органів у зазначеній сфері для України цікавий не тільки своєю новизною, але і конкретністю державних програм у сфері забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Очевидна необхідність імплементації в національне законодавство окремих положень, зокрема заслуговує уваги соціальна спрямованість захисту, а також створення спеціальних органів, що забезпечували б належний механізм реалізації заходів безпеки у кримінальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Азаров М.Ю. Досвід роботи Італії та Німеччини щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / М.Ю. Азаров// Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук. - практич. журн. – К., 2003. – №7. – С.139–145.

2. Гриньків О.О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах / О.О. Гриньків // Право і суспільство. – 2007. – №4. – С.89–92.

3. Емірський В.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства // Вісник Запорізького юридичного інституту. — Запоріжжя, 2000. № 2. — С. 152-155.

4. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: навчальний посібник / [В.К. Шкарупа, М.В. Коваль, В.М. Андрушук та ін.]. – Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2007. – С.194.

5. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 № 3782-ХІІ.

6. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-ХІІ.

7. Казакова В.А. Новий закон про забезпечення соціального та правового захисту свідків у ФРН // Держава і право. 2000. № 9. С 79-91.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року. №254к/96-ВР.
9. Костін М.І. Кримінально-процесуальні заходи забезпечення безпеки особи // Юридичний радник. — 2007. — № 6. — С.98-103.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. №4651-VI.
11. Кримінальні травми і компенсація. The Criminal Injuries Compensation Authority [Електронний ресурс] / GOV UK. Мінськ, 2015. URL: <http://www.us-marshals.gov/witsec>. С.14-18.
12. Уваров В.Г. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / В.Г. Уваров // Проекти КПК та проблеми стану кримінально-процесуального законодавства: матеріали наук. - практ. семінару, (Харків, 6 лютого 2008 р.) / НУВС. – Х., 2008. – С.23–25.
13. Федеральна програма захисту свідка Сполучених Штатів. United States Federal Witness Protection Program [Електронний ресурс] / U. S. Marshals Service. Мінськ, 2015. URL: <http://www.usmarshals.gov/witsec>. С.1-10.
14. Шахрай В.Г. захист свідків в кримінальному процесі // Матеріали семінару з питань забезпечення безпеки свідків, організованого Міністерством юстиції США та Міжнародною правоохоронною академією 22-26 січня 2007 р., м.Будапешт. – Західний кур'єр від 28.03.2007 – 212 с.